

Põrgupõhja uus Vanapagan

A. H. Tammsaare

Põrgupõhja uus Vanapagan

Saatesõna
Andrus Kivirähk

Esmatrükk eesti keeles:

A. H. Tammsaare
„Põrgupõhja uus Vanapagan“
Noor-Eesti, 1939

Kasutatud tekst pärineb
A. H. Tammsaare 1985. aasta
„Kogutud teoste“ 13. köitest,
väljaandja Eesti Raamat.

Korrektuur Piret Klaus
Kujundanud Tõnis Kipper

Saatesõna © Andrus Kivirähk, 2018

ISBN 978-9949-85-328-1

www.tnp.ee

Trükitud OÜ Greif trükikojas

]l

■ nimestest ja teedest eemal laanekurus asus üksik talu Põrgupõhja. Kõigi teada pidi ta juba aastaid tühi seisma, sest vana peremees suri ära ja uut polnud leidunud. Kuid ühel ilusal päeval nägi juhuslik möödamineja, et Põrgupõhja toaunkast käib suits välja. Seega oli kindel, keegi pidi seal elama. Aga kes see keegi õieti oli, see ei huvitanud eriliselt kedagi. Sest kellesse puutus Põrgupõhja uus peremees. Kulus hulk aega, enne kui needki, kel vägi ja võimus, temast kuulda said ja talt aru pärisid. Aga uue peremehe paberid olid korras: nimi Jürka, kristlikus abielus Lisetega, ilma lasteta.

„Kes andis luba Põrgupõhjale asuda?“ küsiti Jürkalt.

„Taevas tahtis,“ vastas see.

„See pole ju taeva talu.“

„Aga kelle siis?“ küsis Jürka.

Sellest kahest vastusest järeldati Jürka ja tema naise Lisete kohta, et nad on mingisugused lahkusulised ja et nende ülemise korraga pole kõik päris korras. Nii siis – üsna õiged elanikud Põrgupõhja tarvis, sest täie aruga inimesed otsivad teiste omasuguste seltsi.

„Kust sa teadsid, et Põrgupõhja on tühi?“ päriti Jürkalt.

„Seal polnud ju inimesi sees,“ kõlas vastus.

„Jah, mujal olid teised ees,“ seletas eit.

„Ja seal meeldis?“

„Küllap vist,“ vastas Jürka.

„Talu nimi meeldib ka?“ muigas ametnik.

„Nimi veel rohkem,“ vastas Jürka tõsiselt.

„Noh, kui lugu nõnda, siis jääd sa Põrgupõhja peremeheks ja seal võid sa nagu Vanapagan oma eidega mürada, keegi ei tule sind sinna segama.“

„Nagu Vanapagan oma eidega,“ kordas Jürka ja hakkas ise laginal naerma, mis kostis nagu hobuse hirnumine kõmisevast tünnist. Ametnik

jäi naerjale imestunult otsa vahtima, sest esimest korda oma elus kuulis ta sellist naeru: see ei tulnudki nagu inimese suust.

Aga Jürkat vahtides märkas ametnik peagi, et vaevalt on ta varemalt sellist meestki näinud. Kasvult ehk pisut üle keskmise, kuid rinnust enim tünn kui mees. Käsivarred hoiduvad kehast nagu kangelt eemale. Nägu lai ja lopergune, otsaesine madal ja lame, peaaegu nõos, pea suur ja ümarik, juus punakas ning kräsus, kõrvade äärest ühenduses samasuguse habemega, mis ulatub alla kaelale ja vististi ka rinnale. Üldse on raske öelda, kus sellisel mehel habe võib lõppeda. Jalasääredki ehk täis tokerjat karva. Üsna veider oli selle mehemüraka kõrval näha väiksevõitu, kõhna, pisut vimmas süsimusta eite. Kuis need kaks küll kokku sattunud ja kuis nad küll toime tulevad! Aga pidid tulema, sest tundus, et nad pole enam noorpaar.

„Teil pole lapsi,“ ütles ametnik lõpuks. „Lapsed peaks olema, muidu pole kohal ega tööl mõtet.“

„Eks nad jõua tulla,“ lausus Jürka.

„Kui leiba jätkub, siis tulevad,“ täiendas Lisete vanamehe sõnu.

„Kas siis tänini pole jätkunud?“ küsis ametnik.

„Ju siis pole, kui lapsi ei ole,“ vastas eit.

„Ju siis jah,“ müsas ka Jürka habemesse.

„Annab jumal lapsed, annab ka leiva,“ jätkas ametnik.

„Küllap vist,“ lausus Jürka vastuseks.

Asja vormilik lahendus võttis pisut aega, aga aega näis ka olevat uuel Põrgupõhja rahval: ta ei kiirustanud ega kibelenud, vaid istus ja ootas kannatlikult. Vahetevahel katsus eit vanamehega juttu teha, kuid iga kord lõi see ta sõna pooleks, öeldes:

„Ä’ä latra, las saksad.“

Nõnda vaikselt istudes kippus vanamehel kangesti uni peale, aga kui ta parajasti sinnamaale jõudis, et norin oleks võinud lahti minna, sai ta eidelt küünarnukiga küljekontide vahele ühes tõrelemisega:

„Mis sa siis, hull loom, kohe norinal, kas sa ristiinimese viisil põrmugi ei või.“

„Misse?“ küsis Jürka ja ajas silmad ebaloomulikult pärani.

„Ä’ä larista, ütlen ma.“

Viimaks ometi oli kõik lõpulikult korras, nii et Põrgupõhja rahvas oleks võinud minna, aga vanamees istus uuesti toolile, nagu meeldiks tal siin nii väga, et ta ei tahagi enam lahkuda. Eit seisis natukene aega tema juures ja ütles siis:

„Noh, eks teeme minekut, kodu ootab.“

„Küllap vist,“ lausus vanamees vastuseks, aga jäi ometi rahulikult istuma.

„Näh, aja end siis ükskord jalule, mis aru sa veel pead,“ sundis eit, ja kui vanamees end ei liigutanud, haaras tal kuuekäisest kinni ning sakutas, lisades: „Võta jalad alla, tee tahab käia.“

„Küllap vist,“ lausus vanamees ja ajas enda toolilt üles.

Vanamees ees, eit järele, kobisid nad kahekesi uksest välja. Samuti teineteise sabas kõndisid nad teelgi. Tükk aega ei lausunud kumbki sõna, siis arutas eit:

„Näh, ulualune on meil nüüd, aga seapõrsas, lambatall, lehmamullikas ja kanad-kuked puuduvad. Kui saaks esteks seapõrsagi, kes ruugab aias.“

Vanamees vaikis ja astus kodu poole. Aga kui neile vastu tuli võõras eidekene, pidas Jürka ta kinni ja ütles:

„Minu eit ajab seapõrsast peale.“

„Kulla taat, ei ole minul, vaesekesel, põrsast ega kedagi,“ vastas eidekene. „Kümne aasta eest oli mul viimane, aga seegi suri kõhuelitinga ja ei tõusnud änam.“

„Kas siis vahel tõuseb?“ küsis Jürka.

„Peremehel tõusis; õhtul oli surnud, aga hommikul sõi mollil. Kõik olid hirmu täis, et viimnepäev vist ligi, sest kui tõusevad juba loomad surnust, ega siis inimestelgi see päev änam kaugel ole.“

„Nii et sinu põrsas ei tõusnud,“ lausus Jürka.

„Ei ole tõusnud tänapäevani, kulla taadikene,“ vastas eit.

„Head päeva siis,“ ütles Jürka ja pöördus minema, eit kannul, kuna võõras vahtis neile järele.

Järgmisena tuli neile vastu vanamees, kellele Jürka ütles endiselt:

„Minu eit ajab seapõrsast peale, nii et...“

Külamees vahtis Jürkale tükk aega küsivalt otsa, nagu ei mõistaks ta hästi selle sõnu, ja usutles siis:

„Tahad põrsast osta või?“

„Küllap vist,“ vastas Jürka.

„Kaugelt mehi olete?“ päris võõras.

„Kaugelt... eidega.“

„Pererahvaid või?“

„Küllap vist.“

„Omal emist ei ole?“

„Ei vist.“

„Kas suur talu?“

„Küllap vist.“

„Mis nimeline?“

„Põrgupõhja.“

„Nii et sina oled see uus Põrgupõhja peremees?“

„Küllap vist.“

„Ja otsid seapõrsast?“

„Sedamoodi kuulukse.“

„Kas lehm on juba?“

„Ei ole.“

„Aga hobune?“

„Ka ei ole.“

„Lammas?“

„Lammast ei ole.“

„Mis sa siis selle seapõrsaga peale hakkad, kui sul muud midagi ei ole. Kust võtad talle ninaesise? Enne lehm, siis seapõrsas, enne kana kõõrutama, siis kukk laulma.“

Nõnda õpetas võõras mees, soovis siis head päeva ja läks oma teed. Jürka vahtis talle järele, nagu ootaks ta tema ümberpöördumist, ja küsis lõpuks selja tagant:

„Aga kuidas jääb siis seapõrsaga?“

Nüüd seisatas võõras, vaatas tagasi ja ütles:

„Ei ole minul seapõrsast, mul on ainult hobune, selle müüks hea hinna eest.“

Ütles ja läks edasi. Aga kui ka Jürka oma eidega minekut tegi, hüüdis võõras neile tüki maa pealt omakorda tagant järele:

„Sa siis hobust osta ei taha?“

Nüüd jäi ka Jürka seisma, vaatas tagasi, mõtles ja vastas:

„Ei vist.“

Ütles ja läks edasi, eit kannul.

„Lollisti teed, et ei osta!“ hüüdis võõras neile järele, aga Jürka ei pannud tema sõnu enam mikski. Alles natukese aja pärast tähendas ta eidele:

„Kena ja lahke mees, ajab juttu ja kõik, aga põrsast ei ole.“

„Muidugi kena ja lahke, kui sokutab oma setukat teisele,“ vastas eit.

„Küllap vist,“ lausus Jürka nõustuvalt.

Nüüd polnud hulk aega muud kuulda kui aga raskemate sammude aeglane kimps-komps, kimps-komps ja sinna vahele tihedamalt tips-tops, tips-tops, kuni lõpuks tuli vastu noor ja käbe naine, kellele Jürka ütles:

„Minu eidele kuluks põrsas ä'ä.“

„Ah põrsaid otsite? Meie üleaedsel on ilus emis ja hulk põrsaid tõi teine ka, vist inimese või kuradi tosina. Hästi ilusad põrsad olid teisel, lust vaadata kohe,“ seletas naine.

„Nii et sealt võiks saada,“ arvas Lisete.

„Kus nüüd seda!“ hüüdis naine. „Minagi käisin paari, kolme endale nõutamas, aga kõik jäi seks, tõin lõpuks laadalt, sest mis ikka teha, kui tuntud kohast ei saa.“

„Nii et jäeti kõik iseomale,“ lausus Jürka.

„Mis ta ise niipaljuga teeb!“ kilkas naine. „Hea, kui paarilegi on midagi ette anda. Sest ega siis seapõrsas oma nõu ja jõuga kosu ega kasva, see tahab ju aina käest saada, küll piima- ja supitilgad, küll jahud ja kartulid. Isegi pesema peab teist roju nagu inimeselast, muidu, vaata, jääb teine kängu, ei kasva ega sirgu enam õhkagi. Sest...“

„Nii et sealt pole loota?“ küsis Lisete naise jutu vahele.

„Ei sel ega vist ka tuleval ega ületulevalgi aastal, kui nad uut emist ei muretse. Ja vanamees ei muretse, seda pole lootagi, see on juba niisuke mees, et kui ütleb ei, siis selle juurde ka jääb. Ja minule endale ütles ta kõigi kuuldes: magagu ja tallaku ta neid niipalju kui tahab, mina sellest ei hooli, viin ta uuesti kuldi juurde. Inimene läheb aastatega vanemaks ja targemaks, eks siis seal pisutki aru juurde ei tule, nii et ta ise oma põrsaid enam ära ei talla ega maga.“

„Ah siis ema ise!“ imestasid Jürka ja Lisete nagu ühest suust.

„Ema ise,“ kinnitas naine, astus sammu lähemale ja rääkis vaiksemalt ja nagu saladuslikult: „Kellele jalaga peale, kellele magades otsa, nõnda kõik läbi. Viimne ainult suri vist ise, perenaine ütleb, kurvastusest teiste järele või liigsest toidust, sest ema on suur ja nidad olid piima täis, kõik ühe tarvis, sest teisi enam ei olnud. Aga ega sellest tohi õieti hingatagi, sest mõned arvavad, et emis on ä’ä tehtud, ning perenaine ütleb, et kui ä’ä tehtud, siis meie poolt. Tule jumal appi, kuis siis meie poolt, kui peale minu pole põrsaid keegi näindki! Aga perenaine ütleb, et minu ämm näind emist just enne poegimist ja öelnud moka otsast, et küll teil ilus emis, varsti saate hulga ilusaid põrsaid. Noh, nüüd ollagi need ilusad põrsad käes! Sinu ämma nahas nad on, ütleb perenaine minule, ja kui sa oma ämma kaitsed, siis oled ise samasugune nagu su ämmgi. Aga mina temale vastu, et mis sel minu ämmal siis viga on, ta on ju kena inimene, me saame kahekesi väga hästi läbi. Kuid emise perenaine: või kena inimene, kui pruunid silmad. Nojah, ütlen ma, pruunid silmad on tal küll, ja kui see on viga, siis muidugi, aga...“

„Jah, head päeva siis,“ ütles Jürka minekut tehes.

„Teist teile ka,“ vastas naine juttu poolitades ja lisas: „Aga kui põrsast ei saa, kas te ei tahaks omale siis kassipoega võtta? Meil on ilusad hallid. Vanal oli teisi viis, kolm uputasime solgiämbris ära, kaks on veel järele, teise võiks ära anda, jumalamuidu võiks anda, kui saaks heade inimeste kätte. Kus on lapsed, seal solgutatakse rojuks, ainult vanainimeste juures saab kassid õige kass. Ei tea, kui palju külarahval lapsi on?“

„Ei olegi veel,“ ütles Lisete.

„Noh, siis olete meie kassi pererahvaks nagu loodud. Tahate, lähme meile, võtke teine kassipoeg kaasa, ega tast midagi kanda saa.“

„Mis sa arvad, eit?“ küsis Jürka.

„Kui ehk põrsast ei saa, asjaks oleks siis kassipoegki,“ arvas Lisete.

Nõnda mindi üheskoos pisut maad tee kõrvale kassipoja järele ja Lisete rõõmustas juba ette, et saab ometi midagi elavat toanurka peale iseeneste. Aga asi kujunes pisut teiseks, kui Jürka oma eidega arvanud või kui pere minia rääkinud. Sest nagu selgus, oli ämm majas otsaline, kuigi tema poeg nimeliselt peremees. Jutukal minial oli õigus ainult rääkida, teotseda ja talitada võis ta ainult ämma pead mööda. See aga, niipea kui aru käes, milleks võõrad tallu tulnud, küsis kohe:

„Kas teil lehm on?“

„Ei vist,“ vastas Jürka.

„Kuis nii: ei vist. On või ei ole?“

„Ei veel,“ ütles nüüd Lisete.

„Aga mis te siis kassipojaga peale hakkate, see tahab ju rõõska piima, ei tast muidu elulooma tule.“

„Eks piima võiks ju külast tuua, paljuke see kassipoeg limpsib,“ arvas Lisete.

„Küla on ju Põrgupõhjast kaks, kolm kilomeetrit eemal,“ ütles ämm.

„Mis sest,“ lausus nüüd Jürka, „minu eidel head vändad all.“

„Ei sest tule midagi välja,“ arvas ämm. „Muretsege enne lehm, tulge siis kassipoja järele.“

„Küllap vist,“ lausus Jürka ja mõtles minekut teha, kuid Lisete ei tahtnud ämmale nii kergesti alla anda. Ta hakkas seletama, kui üksi ta päevad otsa peab kodus olema ja kui väga ta kassipoega armastaks ning tema eest hoolitseks.

„Ma võtan ta kaasa, kui lähen piima järele, lasen talle kohe lüpsisooja anda, limpsigu ta just niipalju kui süda kutsub. Usu, perenaine, kuldsemat põlve ei leia ükski kassipoeg terves ilmas kui meie juures,“ lõpetas Lisete oma pika jutu.

Ämm pidas pisut aru ja pöördus siis minia poole küsimisega:

„Leeni, mis sina arvad, kas õige anda või?“

„Mina annaks, kui oleks minu teha.“

„Noh, eks sa siis anna,“ ütles ämm lõpuks, sest võõras oli teda, mitte miniat perenaiseks nimetanud ja minia oli võõraste juuresolekul mõista andnud, et ema, ämm, on majas otsaline. „Pane ta ilusasti korvi, aga säti midagi pehmet ja sooja talle alla.“

Silmapilguga oli kõik tehtud, ainukeseks takistuseks oli, millega korv pealt kinni siduda. Minia ei leidnud ju ühtegi sellist räbalat, mida ämm oleks raatsinud kassipojale ja vanale korvile kaasa anda, sest kes neid võhivõõraid inimesi teab, kas neilt midagi veel tagasi saab või ei. Aga Lisetel tuli parajal ajal hea mõte ja ta ütles:

„Vanamees, võta rätik kaelast, see nagu loodud kassikorvi sidumiseks, tume ja võidund teine.“